

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ – ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

За Конституцією України [9] суд є одним з основних гарантів, що забезпечують захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Саме на нього суспільство й держава покладають особливу відповідальність за правильне застосування законів, за дотримання цього захисту. Як орган судової влади, суд покликаний захищати права та свободи особи, сприяти затвердженню режиму законності в країні.

Визнання, дотримання й захист зазначених прав і свобод – обов'язок держави, який може бути реалізований перш за все через діяльність судової влади. При цьому потрібно виходити з проголошеного Основним Законом держави правового статусу людини і громадянина, який може бути обмежений законом і судом лише в тій частині, в якій це потрібно для встановлення істини і здійснення покарання [5, с. 49, 50].

Принцип пріоритету прав і свобод людини адресовано всім

гілкам державної влади, він зобов'язує їх до його дотримання. Проте саме суд виступає універсальним засобом такого захисту, не будучи залежним ні від жодної гілки влади й володіючи конституційними гарантіями цієї незалежності [1, с. 16].

У 2002 р. до чинного Кримінально-процесуального кодексу України були внесені значні зміни. Їх істотним завданням стало посилення забезпечення прав громадян, у тому числі і шляхом розширення змагальності на досудових стадіях кримінального судочинства. Законодавче закріплення інституту судового контролю свідчить про підвищення рівня демократизації українського суспільства й обрання ним стійкого курсу, спрямованого на побудову правової держави, одним з головних завдань якої є недопущення незаконного й необґрунтованого обмеження прав і свобод особи в процесі розслідування кримінальних справ. Судовий контроль не зменшує значення прокурорського нагляду за законністю

й обґрунтованістю кримінального провадження й виступає елементом контролю судової влади над виконавчою владою держави.

Цій проблемі приділяли увагу такі дослідники, як В.Ф. Бойко, С.Є. Віцин, В.М. Галузо, К.Ф. Гуценко, М.О. Ковальов, М.М. Ковтун, І.Л. Петрухін, В.С. Шевцов [Див.: 1-4; 7; 15; 20] та ін.

Права та свободи людини і громадянина в Україні, їх інтереси, як уже зазначалося, захищаються судом. У даний час судова форма такої охорони й захисту є основною. Право на судовий захист – одне з конституційних прав людини і громадянина, яке, на відміну від інших прав, є гарантією всіх інших їх прав і свобод. У цьому його особливість та головна цінність [14, с. 225].

У процесуальній літературі проголошено думку про пріоритет законодавчої влади над виконавчою й судовою [6, с. 139]. Такий підхід до цього питання може привести, як вбачається, до недооцінки значення судової влади в її можливості стримувати владу виконавчу в її прагненні обійти закон і законодавчу – в прагненні видавати закони, що суперечать Конституції України. Законодавча, виконавча й судова влади діють у різних сферах суспільного життя, кожна з них має свої функції, повноваження, відповідальність. І хоча в масштабі функ-

ціонування системи державної влади її законодавчої гілці, поза сумнівом, належить деякий пріоритет, все ж таки таке верховенство зумовлено винятковим правом видавати закони, які повинні виконувати і судді й урядовці. У цьому винятковому праві крилася б загроза абсолютизації влади законодавця, якщо: (а) діяльність представницького органу, як і будь-якого органу держави, не була б обмежена законом; (б) Президентів України не надавалися б достатні повноваження, щоб, так би мовити, стримувати законодавців, і (в) не існував би конституційний контроль як невід'ємний атрибут судової влади. Саме тому слід погодитися з тим, що в правовій державі саме судова влада є реальним фундаментом державності, інститутом, який забезпечує соціальний мир, правопорядок і стабільність у суспільстві [2, с. 2].

На жаль, в законодавстві бракує дефініції поняття «судова влада», з якого можна було б зробити однозначний висновок і про напрямки її реалізації. У ч. 3 ст. 124 Конституції України констатується лише, що судочинство здійснюється Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції. Немає роз'яснення цієї категорії й у Законі «Про судострій України» [17].

Якщо обмежитися сферою кримінального судочинства, то

судова влада разом з відправленням правосуддя виявляється також через контроль за законністю й обґрунтованістю дій і рішень органів і посадовців на досудовому провадженні, як-то: (а) винесення окремих ухвал і постанов; (б) судовий нагляд вищестоящих судів з метою перевірки правомірності рішень нижчестоящих; (в) роз'яснення чинного законодавства на підставі узагальнення судової практики та ін.

У зв'язку з цим важливо визначити співвідношення таких напрямків реалізації судової влади в кримінальному судочинстві, як правосуддя й судовий контроль за законністю й обґрунтованістю дій і рішень на досудовому слідстві. У теорії кримінального процесу думки щодо цього розділилися. Одні вчені вважають, що судовий контроль не є правосуддям [8, с. 31-39; 20, с. 14] і становить самостійну судову функцію [3, с. 7, 12]. Представники протилежної сторони цієї дискусії висловлюють найрізноманітніші думки, аж до заперечення будь-яких інших напрямків реалізації судової влади, окрім правосуддя: судова влада призначена для реалізації в останньому й інакше як у ньому вона здійснюватися не може [18, с. 85, 86]. Деякі правники переконують, що судовий контроль виступає: елементом правосуддя [15, с. 13], його видом [12, с. 15], особливою формою

відправлення судочинства [7, с. 29]. Дехто стверджує, що всі форми судового контролю охоплюються поняттям «правосуддя» [11, с. 15].

Подібне розмаїття наведених точок зору зумовлено браком у законодавстві й теорії кримінального процесу чіткої дефініції правосуддя – домінуючого напрямку реалізації судової влади. У процесуальних джерелах вироблено ознаки, що відрізняють правосуддя від інших видів державної діяльності: (а) його провадження лише конкретними способами, встановленими законом; (б) здійснення правосуддя з дотриманням особливого порядку (процедури), детально регламентованого законом; (в) його відправлення тільки особливим органом – судом; (г) ухвалення акта правосуддя, що має загальнообов'язкову силу [4, с. 60-64; 16, с. 41-43; 10, с. 19-27]. І хоча більшість правознавців в цілому не оспорує вказані ознаки правосуддя, полеміка точиться стосовно конкретних способів (видів, форм) провадження цієї діяльності [4, с. 61, 61; 13, с. 19; 21, с. 206].

Що стосується правосуддя по кримінальних справах, то єдності в поглядах на зміст цієї діяльності також не досягнуто.

На нашу думку, правосуддям слід вважати не будь-яку діяльність суду. Правосуддя по кримінальних справах полягає в

тому, що суд, як особливий незалежний орган держави, розглядає кримінальні справи у встановлених законом процесуальних формах і на підставі закону, своєї правосвідомості і внутрішнього переконання, розв'язує їх, приймаючи від імені держави рішення про захист і поновлення порушеного права, а при необхідності – й про вживання санкцій до винуватих або про відсутність правопорушення, яке передбачалося, і про невживання санкцій. Іншими словами, відправлення правосуддя припускає вирішення судом кримінальних справ по суті.

Завданням правосуддя підкорено виконання практично всіх інших правоохоронних функцій, які мають стосовно нього субсидіарний характер. Цим пояснюється й те, що саме воно, так би мовити, обросло іншими, допоміжними функціями, що також виконуються судами. До числа функцій, таких необхідних для ефективного провадження правосуддя, належить і контроль суду за законністю й обґрунтованістю рішень і дій в процесі порушення кримінальних справ та їх досудового розслідування.

Висновок, що судовий контроль на досудових стадіях не охоплюється поняттям «правосуддя», підтверджується тим, що й при наданні дозволів на процесуальні дії, і при розгляді скарг учасників процесу суд не вирішує

кримінальної справи по суті. Більше того, діючи на досудовому провадженні, він не повинен обговорювати питання про винність особи в інкримінованому їй злочині.

Оскільки судовий контроль на досудовому провадженні не входить до поняття «правосуддя» і не є вирішенням кримінальної справи по суті, виникає питання про визначення цієї діяльності в системі процесуальних функцій, здійснюваних на досудових стадіях. З огляду на множинність кримінально-процесуальних функцій вбачаємо можливим стверджувати про самостійну кримінально-процесуальну функцію судового контролю на досудових етапах кримінального судочинства.

Отже, у кримінальному судочинстві основоположною функцією, яку виконує суд, є вирішення кримінальної справи, проте на досудовому провадженні основна його функція – здійснення судового контролю. Функція останнього на цьому етапі виявляється як стабілізуюча сила, покликана підтримати паритет між функціями кримінального переслідування й захисту, а також іншими функціями, оскільки вона виконується судом, який у подальшому вирішуватиме кримінальну справу по суті.

Сьогодні в процесуальній правовій літературі не вироблено єдиного розуміння судового

контролю в перебігу досудового провадження. Найбільш докладно розкрив поняття судового контролю як самостійного кримінально-процесуального інституту й форми діяльності суду (загальної юрисдикції) М.М. Ковтун, указавши на сутність, мету, предмет, результат та інші необхідні ознаки такого контролю [7, с. 43, 44]. Проте, названі ним якості характеризують судовий контроль як діяльність, здійснювану не лише в досудовому провадженні, й на етапі попереднього розгляду справи суддею, а також у перевірочних судових стадіях. Не можна погодитися з віднесенням судового контролю до форми відправлення правосуддя по кримінальних справах.

Судовий контроль, виконуваний на етапах порушення кримінальної справи й попереднього розслідування, – один з напрямків реалізації судової влади й самостійна кримінально-процесуальна функція. Він полягає у вжитті судом системи перевірочних заходів, які мають попереджувальний і правовідновлювальний характер, з метою забезпечення законності й обґрунтованості рішень і дій органів попереднього розслідування, обмежуючих конституційні або інші права та свободи громадян.

Виходячи зі статей 165, 165¹ – 165³, частин 5 і 6 ст. 234, частин 2 і 3 ст. 236, ст. 236¹, 236², 236⁵ –

236⁹ КПК України, які закріплюють різні процедурні правила судового контролю, і проаналізувавши відповідні точки зору з цього приводу, М.М. Ковтун визнає 3 його форми на досудових стадіях. Це судовий контроль за законністю й обґрунтованістю: (а) вживання заходів процесуального примусу, суттєво обмежуючих конституційні права та свободи учасників кримінального судочинства; (б) провадження слідчих дій, що обмежують конституційні права та свободи громадян; (в) дій і рішень публічних процесуальних органів, обмежуючих конституційне право громадян на доступ до правосуддя або інші права громадян при провадженні в кримінальній справі [7, с. 143-151].

Схожий критерій використовує і М.О. Устимов, розглядаючи 4 види судового контролю на етапі досудового розслідування. На його думку, це контроль за законністю і обґрунтованістю: (а) арешту або продовження строку тримання під вартою; (б) провадження слідчих дій, що обмежують право на таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, на недоторканність житла; (в) проведення оперативно-розшукових заходів; (г) передбачених законом дій і рішень органів дізнання, досудового слідства та прокурора [19, с. 7-8].

Отже, змістом контрольної функції суду є захист конституційних прав громадян шляхом перевірки застосування заходів кримінально-процесуального примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав. Її послідовне здійснення – важлива гарантія правомірності застосування цих обмежень. За своєю природою контрольна

діяльність суду за законністю й обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства є юрисдикційною, а спрямована вона на вирішення правових конфліктів, що виникають між учасниками кримінально-процесуальної діяльності й органами, які провадять досудове слідство.

Список літератури: 1. Бойко В. Нова Конституція та судова влада // Право України. – 1997. – № 1. – С. 16-18. 2. Вицин С. От формирования судебной системы к ее реформированию // Рос. юстиция. – 2001. – №4. – С. 2-4. 3. Галузо В. Н. Судебный контроль за законностью и обоснованностью содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых на стадии предварительного расследования. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Моск. высш. шк. милиции МВД РФ – М., 1995. – 29 с. 4. Гуценко К. Ф., Ковалев М. А. Правоохранительные органы: Учебник для студ. юрид. вузов и фак. – Изд. 4-е, перераб. и доп. – М.: Зерцало, 1998. – 416 с. 5. Дмитриев Ю. А., Черемных Г. Г. Судебная власть в механизме разделения властей и защите прав и свобод человека // Гос-во и право. – 1997. – № 8. – С. 44-50. 6. Ковалев М. А. Судебная власть: начало пути // Сов. гос-во и право. – 1991. – №10. – С. 139-143. 7. Ковтун Н. Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России: Монография. – Н. Новгород: Нижегород. прав. акад., 2002. – 332 с. 8. Колоколов Н. А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность, перспективы // Гос-во и право. – 1998. – №11. – С. 31-39. 9. Конституція України // Відом. Верховн. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 10. Курс советского уголовного процесса: Общ. ч. // Под ред. А. Д. Бойкова и И. И. Карпеца. – М.: Юрид. лит., 1989. – 640 с. 11. Лазарева В. А. Судебная защита в уголовном процессе РФ: проблемы теории и практики. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. – М., 2000. – 41 с. 12. Лебедев В. М. Судебная власть на защите конституционного права граждан на свободу и личную неприкосновенность в уголовном процессе. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. – М., 1998. – 23 с. 13. Мельников А. А. Правосудие как предмет конституционного регулирования // Конституционные основы правосудия в СССР / Под ред. В. М. Савицкого. – М., 1981. – С. 19-24. 14. Общая теория прав человека / Рук. авт. кол. и отв. ред. Е. А. Лукашева. ИГП РАН. – М.: Норма, 1996. – 509 с. 15. Петрухин И. Л. Прокурорский надзор и судебный контроль за следствием // Рос. юстиция. – 1998. – №9. – С. 12-14. 16. Правоохранительные органы Российской Федерации: Учебник для высших юрид. уч. завед. и юрид. фак. Под ред. В. П. Божьева. – М.: Изд-во «Спарк», 1996. – 286 с. 17. Про судострій України: Закон України від 12.07.2002 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 27-28. – Ст. 180. 18. Савельева Т. А. Конституционные основы судебной власти // Реализация Конституции Российской Федерации. – Саратов, 1994. – С. 85, 86. 19. Устинов М. А. Судебный контроль на стадии предварительного расследования. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Казан. гос. ун-т – Саранск, 1999. – 26 с. 20. Фоков А. П. Проблемы судебного контроля за исполнением законов на стадии предварительного расследования (сравнительный анализ российского и французского законодательства): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – 24 с. 21. Шевцов В. С. Право и судебная власть в Российской Федерации. – М.: Профобразование, 2003. – 368 с.

Надійшла до редакції 25.10.2007 р.